

הקדמה

באנגלית, מכונה כלכלה *economics, economy*, מילה שמקורה ביוונית בצירוף שתי מילים: *oikos* – בית, מולדת ו- *nomos* - לנהל. כלומר, המילה פירושה הראשוני הוא לנהל בית. (גם המילה אקולוגיה מקורה ב- *oikos* - אקולוגיה, פירושה לימוד הבית). מילון אבן ששן מגדיר כלכלה "תורת הארגון של ייצור התוצרת וחלוקתה בין הצרכנים".

מה משותף לניהול בית, לניהול הייצור ולנושאים בהם עוסקת כלכלה? בכולם, נקודת המוצא מחסור, חוסר רוויה במוצרים, המוסיפים לרווחה של הפרטים במשפחה, או בבית. משק הבית צריך לקבל החלטות איך להקצות את ההכנסה העומדת לרשותו למוצרים שונים, כדי ששביעות הרצון תהיה מירבית, ובו זמנית משק הבית צריך להחליט איך להקצות את הזמן העומד לרשותו (ביממה, בשנה, או במהלך החיים) בין פנאי לזמן עבודה. אמנם, ככל שנעבוד יותר, ההכנסה שלנו תגדל, ואולם הפנאי מוסיף להנאתנו, וככל שנעבוד יותר יוותר לנו פחות פנאי, ונוכל להפיק פחות הנאה (וניתן לשאול, האם כדאי להקדיש זמן ללימודים). עלינו לשאול איך משק הבית מקבל החלטות, מהן ההחלטות שמשק הבית צריך לקבל. גם נקודת המוצא של הארגון היא מחסור. מה לייצר ואיך כדי להוסיף לרווחת הצרכנים.

גם נקודת המוצא של המשק בכללו היא מחסור – חוסר רוויה. היינו רוצים מוצרים רבים נוספים, כדי ששביעות הרצון שלנו (של כלל התושבים, בין כצרכנים או כיצרנים, או כמוסדות ללא מטרת רווח) תעלה.

תחושת המחסור היא תכונה אוניברסלית, ומאפיינת עניים ועשירים ללא כל הבדל, ונווכח בה במדינה ענייה כהודו כמו גם בשוודיה. מדוע קיים מחסור? משום שלרשות המשק אין מספיק משאבים לייצור כל המוצרים המבוקשים. מהם המשאבים שבעזרתם מייצרים, ושהם קיים מחסור בנקודת זמן נתונה? נבחן אותם בהווה, ונבחן את השינויים בהם לאורך זמן.

כח אדם – מספר העובדים במשק, הוא מוגבל וגם כישוריהם נתונים, ולאורך זמן מספר העובדים יכול לגדול או לפחות, למשל ע"י עלייה בריבוי הטבעי, או ע"י הגירה בין מדינות, או ע"י כיבוש מדינה שכנה, כפי שנהגה האימפריה הרומית כדי להנות מעבודתם של עבדים.

הכישורים גם הם משתנים לאורך זמן ע"י השקעה בחינוך ובהכשרה, ואנו עדים אמנם לעלייה במספר יודעי קרוא וכתוב ועלייה בהשכלה הממוצעת במשק. עם זאת, בנקודת זמן, כוח העבודה הוא נתון בגודלו, ואיכותו אף היא נתונה.

קרקע – שטח הקרקע הנתון לרשותה של מדינה ואיכותו הם קבועים בגודלם בנקודת זמן. ניתן אמנם לייבש שטח מהים, אך זו אופציה יקרה ביותר הנבחנת בעיקר להקמת מסלולי טיסה או הקמת מגורי יוקרה. אילוץ הקרקע שוחרר ע"י שימוש גובר בדשנים ובכימיקלים, המאפשרים לייצר יותר מוצרים חקלאיים בשטח נתון. כאשר דנים בבניה, אילוץ הקרקע משפיע עלינו בכך שהבנייה לגובה הופכת לפתרון למגורים, למשרדים ולמסחר.

מכונות וציוד – כמות המכונות והציוד, המשמשים לייצור תעשייתי או חקלאי, הם נתונים, ורק לאורך זמן נוכל לייצר או לרכוש מכונות נוספות. לאורך זמן, העלייה בידע משנה את טכנולוגיית הייצור, והיא נעשית יעילה יותר במובן שנדרשות פחות תשומות לייצור תפוקה נתונה.

טכנולוגיה – טכנולוגיית הייצור היא המגבילה את הטרנספורמציה של תשומות כמו עבודה, קרקע ומכונות, לתפוקות כמו מוצרי צריכה או כמו מכונות.

מחצבים – כמות המחצבים הזמינים נתונה בנקודת זמן. המחצבים הם אזילים, ואם השתמשנו בהם, פירושו שהשארנו לדורות הבאים כמויות הולכות ופוחתות, אך בו זמנית חיפוש וקידוח מאפשרים לגלות מחצבים חדשים, וייתכן שבעתיד הכמויות לא תפחתנה.

היות שבנקודת זמן המשאבים מוגבלים בכמותם ובתכונותיהם, כמות המוצרים שאותם ניתן לייצר היא מוגבלת, ולא ניתן לייצר מעל ליכולת הייצור במשק. במשך הזמן עם הגדלת כמות המשאבים או שיפור בתכונותיהם, ניתן לייצור כמויות גדולות ולשפר את רמת החיים.

תופעת המחסור, אי-הרוויה, מתייחסת רק למוצרים המוסיפים להנאה ולא למוצרים הגורעים מן ההנאה, יש להבחין בין טובין (goods) המוסיפים להנאה, ומרעין (bads) הגורעים מן ההנאה, אך אנו איננו מבצעים את ההבחנה, ומדברים על מוצרים בלבד. כוונתנו רק למוצרים בהם יש מחסור, דהיינו לטובין. (נרצה יותר נופש אך פחות זיהום אוויר, יותר חולצות אך פחות רעש, וכו'. אך האם עוגות עם קרם הן תמיד טובין, ואולי לעיתים מרעין?)

המחסור מציב שלוש שאלות יסוד בהן דנה כלכלה (ועל חלקן נענה בספר זה): מה וכמה לייצר (עוגות או לחם אחיד) איך לייצר (האם לייצר חיטה בטכנולוגיה עתירת עבודה או עתירת הון), למי לייצר (האם לייצר לבעל הממון או לנזקק למוצר).

עניינו של ספר זה – קבלת החלטות במיקרו – הצרכן הבודד, היצרן הבודד, ואיך החלטותיהם מיתרגמות לתשובה לשאלה מה וכמה לייצר. הבחירה של מה לייצר וכמה (באיזו כמות) משמעה ויתור על מוצרים אחרים. אם נייצר עוגיות, כח האדם שהועסק עד עתה במוצרים אחרים, למשל חולצות, יופנה לאפייה, ונוכל לייצר פחות חולצות. היתור, הוא המהות בבחירה במשק.

התשובה לשאלה מה לייצר וכמה, תלויה גם בתשובה לשאלות איך לייצר ולמי לייצר, אך אנו נתעלם מהן. נציין עם זאת, שאם תהליך הייצור הוא עתיר הון, עלינו לפצות את בעלי ההון, והם בעלי ההכנסות היכולים לרכוש מוצרים ושירותים, ולכן "מייצרים ביקוש". השאלה למי לייצר מתייחסת לשאלה האם לייצר לבעל הממון משום שהוא משלם עבור המוצרים, או לייצר בהתאם להוראות השלטון המרכזי, המכונה לעתים "המתכנן המרכזי", כמו בחברות באפריקה או בגוש המזרחי לשעבר.

השאלה הבסיסית בכלכלה מה וכמה לייצר נפתרת מדי יום באלפי החלטות של צרכנים בודדים ויצרנים בודדים, שאינם מתאמים ביניהם החלטות ובכל זאת עונים לשאלה.

בפרק 1 ניתן תשובה אינטואיטיבית לשאלה, ע"י בנייה אינטואיטיבית של עקומות ביקוש והיצע, מבלי להבהיר מדוע העקומות צוירו כך ולא אחרת, בפרק 2 נבחן את עקומת הביקוש ונראה שהיא נובעת מהנחות לא רבות לגבי התנהגות הצרכן הבודד. התיאוריה שנפתח מאוששת התבוננות בהתנהגותם של הפרטים.

כדי להבין את התנהגות היצרנים נבהיר בפרקים 4, 3 את גישת הכלכלן לפונקציית הייצור ואת העלויות הכרוכות בייצור. בפרק 5 נבחן ענפים שונים ונראה שהתנהגות היצרנים היא שונה אם

קיימים יצרנים רבים בענף או מעטים; אם כל היצרנים מייצרים מוצר סטנדרטי או מוצרים ייחודיים, והבחנות אלה יובילו אותנו לדיון במצב אותו נכנה "תחרות משוכללת" לעומת "תחרות לא משוכללת". פרק 6 ייחד לקבלת החלטות הייצור על ידי פירמה בודדת בתחרות משוכללת, והבנת ההחלטות תאפשר לנו להציג את עקומת ההיצע. פרק 7 ייחד לקבלת החלטות הייצור על ידי המונופול - פירמה מייצגת לתחרות לא משוכללת. פרקים 8 ו-9 דנים באמצעים שונים בהם הממשלה מתערבת בשווי המשקל ובהשפעתם. מסים וסובסידיות לסוגיהם נבחנים בפרק 8, מחירי מינימום ומכסימום, וכן התערבות ע"י רכישת עודפים או חלוקת מיכסות נידונים בפרק 9. עניינו של פרק 10 מסחר בינלאומי, דהיינו יצוא ויבוא. נבחנים כמויות היבוא והיצוא והשפעתם על המחיר לצרכנים, התקבולים במטבע חוץ. דגש רב ניתן לבחינת השפעת שינויים שונים. חלק מהשינויים יזום ע"י הממשלה, וחלק תגובה לשינויים בשוק. פרק זה מניח הבנה של הפרקים השונים ומראה יישום לחלק מהכלים שהוצגו.